

QARSHI SHAHRINI KO'KALAMZORLASHTIRISH UCHUN DARAXT TURLARINI TANLASH

N. To'xtamurodova

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14575119>

Qarshi shahri O'zbekiston janubida joylashgan bo'lib, quruq iqlimi va sho'rlangan tuproqlari bilan ajralib turadi. Bu hududda daraxt va buta turlarini tanlash shahar ekologiyasi, aholi salomatligi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri tanlangan o'simliklar nafaqat atrof-muhit muammolarini hal qilishga yordam beradi, balki shaharni yanada jozibador, yashash uchun qulay va ekologik toza hududga aylantiradi.

Daraxtlarning ekologik ahamiyati ularga ko'kalamzorlashtirishdagi asosiy rolni beradi. Qarshi shahri uchun qurg'oqchilikka va sho'rlanishga chidamli daraxt turlarini tanlash talab etiladi. Misol uchun qayrag'och va jiyda turlari tuproq sho'rlanishiga va suv tanqisligiga bardoshli bo'lib, tuproqning eroziyasini oldini olishda katta yordam beradi.

Shuningdek, daraxtlar changni ushlab, havoni tozalaydi. *Ulmus pumila* va *Morus alba* kabi keng bargli daraxtlar shahar havosini zararli zarralardan tozalash va kislorod ishlab chiqarishda yuqori samaradorlikka ega. Bu aholi salomatligini yaxshilash va shaharning ekologik barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Qarshi shahri iqlimi issiq va quruq bo'lib, daraxtlar bu holatni yumshatishda muhim vositadir. Soya beruvchi daraxtlar havoni sovutadi va haroratni pasaytiradi. *Morus alba* va *Ulmus pumila* keng barglari orqali mikroiqlimni yaxshilab, aholiga qulay yashash muhitini yaratadi. Daraxtlar atrofdagi issiqlikni yutib, binolarning sovutish xarajatlarini kamaytirishga ham yordam beradi. Shaharning estetik jozibadorligini oshirishda ham daraxt va buta turlari muhim ahamiyatga ega. *Rosa canina* va *Berberis vulgaris* kabi manzarali turlar yashil zonalar va bog'larni boyitadi, shahar ko'chalarini chiroyli ko'rinishga keltiradi. Ushbu yashil hududlar aholining dam olish joylari sifatida xizmat qiladi, ruhiy va jismoniy salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval

Daraxt turlarining samaradorlik ko'rsatkichlari

Daraxt- buta turlari	Qurg'oqchilikka chidamlilik	Sho'rlanishga chidamlilik	O'sish tezligi	Changni ushlash qobiliyati	Manzara- viylik darajasi
<i>Elaeagnus angustifolia</i>	Yuqori	Yuqori	Tez	Yuqori	O'rta
<i>Ulmus pumila</i>	O'rta	O'rta	Tez	Yuqori	Kam
<i>Morus alba</i>	O'rta	Kam	Tez	O'rta	Yuqori
<i>Rosa canina</i>	O'rta	Kam	O'rta	Kam	Yuqori
<i>Berberis vulgaris</i>	O'rta	Kam	O'rta	Kam	Yuqori

Jadvaldagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, daraxt va buta turlarining aksariyati (masalan, *Elaeagnus angustifolia*) yuqori darajada qurg'oqchilikka chidamli. Bu Qarshi shahrining quruq iqlimi va kam yog'ingarchilik sharoitida juda muhimdir. *Ulmus pumila*, *Morus alba*, *Rosa canina*

va *Berberis vulgaris* o'rtacha darajada qurg'oqchilikka chidamli bo'lib, qo'shimcha sug'orishni talab qiladi. Daraxtlarning sho'rlanishga chidamliligi hududning tuproq sharoitiga moslashishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. *Elaeagnus angustifolia* yuqori darajada sho'rlanishga chidamlilikka ega bo'lib, sho'rlangan tuproqli hududlar uchun eng yaxshi variant hisoblanadi. *Morus alba*, *Rosa canina* va *Berberis vulgaris* turlari sho'rlanishga nisbatan kam bardoshli, bu esa ular uchun maxsus tuproq tayyorlashni talab qiladi.

O'sish tezligi daraxtlarning ko'kalamzorlashtirishda qanchalik tez natija berishini belgilaydi. *Elaeagnus angustifolia*, *Ulmus pumila* va *Morus alba* tez o'sadigan turlar hisoblanib, ular qisqa muddatda yashil hududlar yaratishga imkon beradi. Atmosferadagi chang va iflosliklarni kamaytirishda daraxtlarning ekologik xizmati muhimdir. *Elaeagnus angustifolia* va *Ulmus pumila* yuqori darajada changni ushlash qobiliyatiga ega, bu esa shahar ekologiyasi uchun katta foyda keltiradi. *Morus alba* o'rtacha changni ushlash qobiliyatiga ega. *Rosa canina* va *Berberis vulgaris* esa bu borada past ko'rsatkichlarga ega.

Shahar landshaftini estetik jihatdan yaxshilashda daraxt va buta turlarining manzaraviylik xususiyatlari muhimdir. *Morus alba*, *Rosa canina* va *Berberis vulgaris* yuqori manzaraviylik darajasiga ega. *Elaeagnus angustifolia* o'rtacha manzarali, lekin ekologik jihatdan foydali hisoblanadi. *Ulmus pumila* esa bezaklilik jihatidan past darajada bo'lsa-da, ekologik foydaliligi yuqori.

Qarshi shahrini ko'kalamzorlashtirishda daraxt va buta turlarining ekologik va iqtisodiy ahamiyatidan tashqari, ularning manzaraviy xususiyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Shahar landshaftini estetik jihatdan boyitish uchun daraxtlarning tashqi ko'rinishi, gullash davri, barglarning rangi, shakli va boshqa manzaraviylik xususiyatlari e'tiborga olinadi. Quyida tanlangan daraxt va buta turlarining manzaraviy xususiyatlari kengroq yoritilgan.

Elaeagnus angustifolia (Ingichkabargli jiyda) – bahorda xushbo'y va och sariq gullar hosil qiladi, bu daraxt shahar ko'chalarini bezashda jozibali tanlovga aylantiradi. Yaxshi parvarishlangan holda shox-shabbasi sharsimon yoki piramidasimon shaklga ega bo'lishi mumkin. Barglari kumush rang tusga ega bo'lib, quyoshda yaltiraydi va landshaftga o'ziga xos estetik ko'rinish beradi. Ushbu daraxt asosan yo'l bo'ylarida va shahar markazlarida manzarali element sifatida ishlatiladi.

Ulmus pumila (Maydabargli qayrag'och) – katta, zich va to'q yashil barglar daraxtni yoz faslida soyabon shaklini beradi. Tabiiy tarzda tarvaqaylab o'sadi, bu landshaftga balandlik va kenglik qo'shadi. Gullari unchalik diqqatni tortmasa-da, daraxtning o'zi o'ziga xos shakli bilan landshaftga uyg'unlik kiritadi. Ushbu daraxt katta maydonli bog'lar, xiyobonlar va shamol to'siqlari uchun mos.

Morus alba (Oq tut) – katta va to'q yashil barglari, shahar hududlariga salqinlik va estetik ko'rinish beradi. Yaxshi parvarishlangan holda yumaloq soyali shakl hosil qiladi. Yoz faslida pishadigan mevalari yorqin ranglarga ega bo'lib, landshaftga jozibadorlik qo'shadi. Ushbu daraxt bolalar maydonchalari va dam olish bog'larida estetik va foydali tanlov sifatida ishlatiladi.

Rosa canina (Na'matak) – yorqin pushti yoki oq gullari bahor va yoz mavsumida landshaftni boyitadi. Kuzda yorqin qizil mevalar hosil qiladi, bu esa landshaftga rang-baranglik qo'shadi. Butasimon ko'rinishi bilan kichik bog'larda va yo'l bo'ylarida manzarali fon

elementiga aylanadi. Na'matakni bog'larda va shahar ko'chalarining bo'sh joylarida dekorativ element sifatida ishlatiladi.

Berberis vulgaris (Oddiy zirk) - kuzda yorqin qizil rangga kiruvchi barglari bilan landshaftda e'tiborni tortadi. Yorqin qizil mevalar kuz faslida landshaftga o'ziga xos rang-baranglik kiritadi. Butasimon, zich tuzilishi bilan to'siqlar yaratishda qo'llaniladi. Zirkdan manzarali to'siqlar yaratish va kichik bog'larni bezashda foydalanish mumkin.

Qarshi shahrini ko'kalamzorlashtirishda daraxt va buta turlarining manzaraviy xususiyatlari shahar landshaftini estetikasini oshirish, aholiga qulay dam olish muhitini yaratish va yashash joylarini jozibador qilishda muhim ahamiyatga ega. Katta bargli va soyali daraxtlar, yorqin gullaydigan butalar va kuzda rang-baranglik kirituvchi turlarni uyg'unlashtirish orqali Qarshi shahri landshaftini ekologik va estetik jihatdan boyitish mumkin. To'g'ri tanlangan o'simliklar shahar landshaftini go'zal va funksional qiladi.

Xulosa. Qarshi shahri sharoitida ko'kalamzorlashtirish uchun qurg'oqchilikka va sho'rlanishga chidamli daraxt va buta turlaridan foydalanish eng maqbul hisoblanadi. Tavsiya etilgan turlar hudud ekologiyasini yaxshilash va aholining hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida tanlangan o'simliklarning hayotchanligi va ekologik samaradorligini baholash bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarur.

References:

1. Бердиев Э.Т. и др. Ўзбекистонда автомобиль йўллари кўкаламзорлаштириш учун манзарали дарахт-буталар асортименти //Ўзбекистон аграр фани хабарномаси. – 2019. – С. 154.
2. Qayimov A. Aholi turar joylarini ko'kalamzorlashtirish. Darslik. – Toshkent, 2012.
3. Xolmurotov M.Z., Mushtariy S. Suriya atirguli (*Hibiskus syriacus*) ko'chatlarini parvarishlashda sug'orish me'yorlari va mineral o'g'itlarni qo'llash //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 11. – C. 168-172.
4. Egamberdiev S. et al. Determination of substrate composition, light, and temperature for interior plant growth //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – T. 284. – C. 03015.
5. Moradi A. et al. Effects of dust on forest tree health in Zagros oak forests //Environmental monitoring and assessment. – 2017. – T. 189. – C. 1-11.
6. Soheili F. et al. The effect of dust deposition on the morphology and physiology of tree foliage //Water, Air, & Soil Pollution. – 2023. – T. 234. – №. 6. – C. 339.